

वर्ष : ९ वे अंक : तिसरा

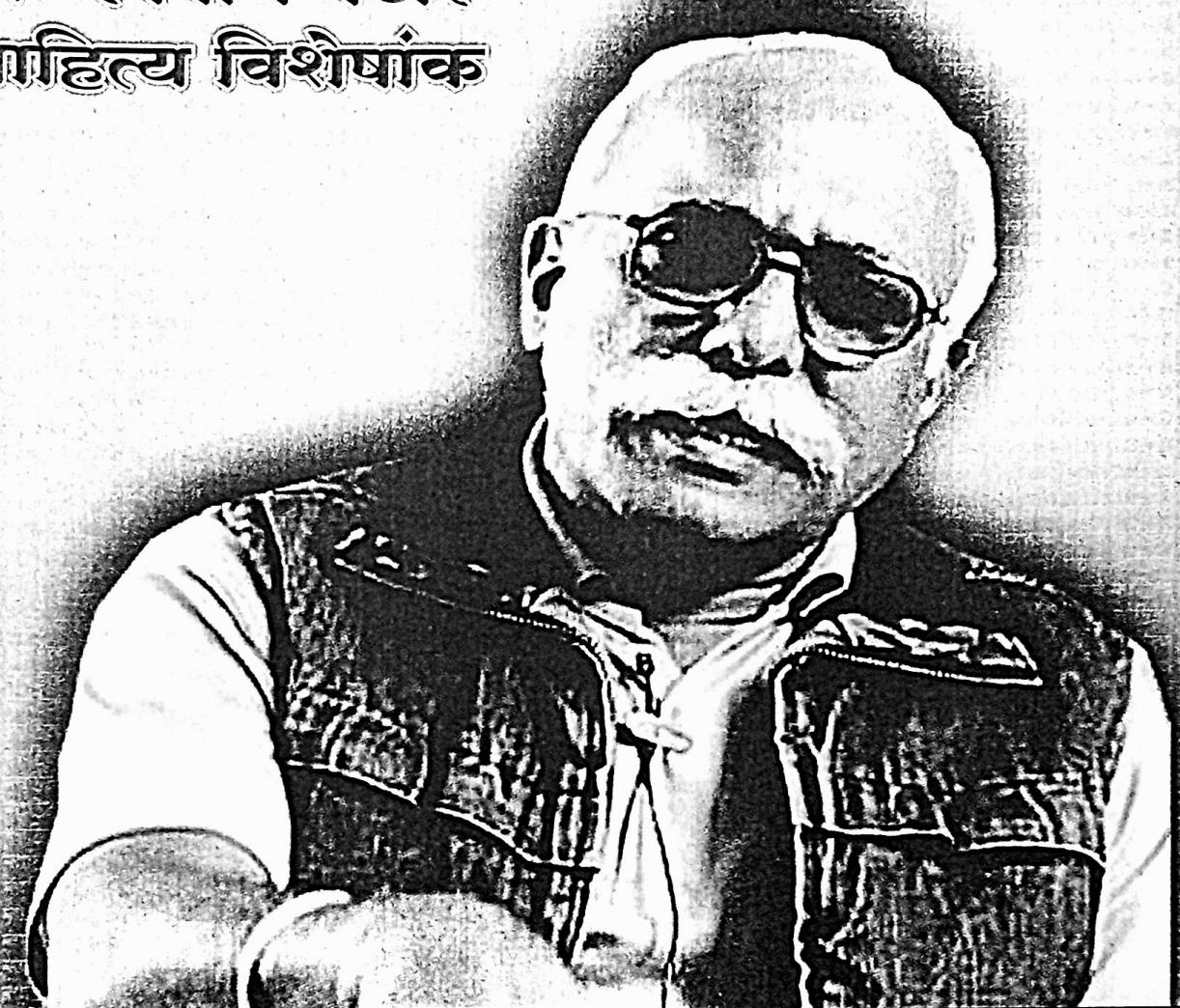
SAKSHAM SAMIKSHA

सक्षम समीक्षा

संपादक : प्रा. डॉ. शीलेश विश्वनाथ त्रिभुवन

डॉ. रंगनाथ घडारे
खाजहत्या विशेषज्ञक

ATTESTED

PRINCIPAL
K.K.Wagh Arts, Com. Sci & Comp. Science College,
CHANDORI, Tal. Niphad, Dist. Nashik-422 201.

■ एसडीएम/पुणे/एसआर/६१/६/४/२०१९ ■ आयएसएमएन : २२४१५४३७७

■ संपादक :

प्रा. डॉ. शैलेश विश्वनाथ त्रिभुवन मराठी भाषा-वाङ्मय व संशोधन यासाठी असलेला मंच
(एम.ए., एम.फिल., पीएच.डी. - मराठी) ■ वर्ष : ९ वे ■ अंक : तिसरा ■ ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१९

■ प्रकाशक, मालक, मुद्रक :

सुनिता शैलेश त्रिभुवन (एम.ए. - मराठी)

■ पत्र व्यवहारचा पत्ता : शब्दाली प्रकाशन

बी-५/२०६/दुसरा मजला, राहुलनिसर्ग, अतुलनगर,
वारजे-माळवाडी, पुणे - ४११ ०५८.

■ मो. : ९९२२१ ३०१५७, ७८८८२ ६२३१०

■ Email : dr.shallesh.tribhuwan@gmail.com

■ टाईपसेटिंग : गणेश ग्राफिक्स, पुणे.

■ मुद्रक : गणेश ग्राफिक्स, पुणे. मो. ९०११७७३३२२

■ मुख्यपृष्ठ : संपादक

■ मुद्रित शोधन : प्रा. सुरेखा पंडित, मो. ९९२२२६५७३३

■ वर्गणी : वार्षिक: व्यक्ती: रु.४००/- संस्था : रु.४५०

■ पाच वर्षे : व्यक्ती: रु.२,०००/- संस्था: रु.२,२५०

■ लेख : ७०८ श्रीलिपीमध्ये व ओपन फाईलमध्ये पाठवावेत.

■ वार्षिक व पंचवार्षिक वर्गणी :

आपल्या स्थानिक बँकेत - बँक ऑफ महाराष्ट्र,
कर्वेनगर, पुणे.

(IFCS Code - MAHB 00 00 970)

'शब्दाली प्रकाशन' पुणे. (खाते क्र. : 60058138435)

या खात्यावर जमा करून सदर पावती

शब्दाली प्रकाशनाच्या पत्त्यावर पाठवावी.

■ या अंकातील लेखांतून व्यक्त झालेल्या लेखकांच्या मतांशी सल्लागार मंडळ, संपादकीय मंडळ, संपादक, मालक मुद्रक आणि प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

■ या त्रैमासिकात लेख, शोधनिबंध, कविता छापण्यासाठी कोणतीही रक्कम स्वीकारली जात नाही. परंतु सभासदत्व अनिवार्य आहे.

■ महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकाच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले असले, तरी या नियतकालिकातील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

■ या अंकातील लेख करारबद्द असून इतरत्र पूर्व परवानगी शिवाय छापता येणार नाहीत. (संपादक)

SAKSHAM SAMIKSHA त्रैमासिक सक्षम समीक्षा

■ सल्लागार मंडळ (Adviser Committee)

डॉ. नागनाथ कोतापल्ले (पुणे)	- मो. : ८८८०५७७०८८
डॉ. रावसाहेब कसबे (नासिक)	- मो. : ९८५०५४७५७८
डॉ. यशवंत मनोहर (नागपूर)	- मो. : ८००७९५५५७७
डॉ. निशिकांत मिरजकर (पुणे)	- मो. : ९९७०९४५६२
प्रा. दत्ता भगत (औरंगाबाद)	- मो. : ९८८९२३००८४
प्रा. उत्तम कांबळे (नासिक)	- मो. : ९८८९०९९९४३
प्रा. डॉ. मनोहर जाधव (पुणे)	- मो. : ८७९६६४३८६४

■ परीक्षण समिती (Review Committee)

प्रा. डॉ. संजय करंदीकर (गुजरात)	- मो. : ९९०९९९६९७८
प्रा. डॉ. अनिल सपकाळ (मुंबई)	- मो. : ८३५५९३१०९२
प्रा. डॉ. सुधाकर शेतार (अ.नगर)	- मो. : ९८०९९३२३६
प्रा. डॉ. शैलेंद्र लेंडे (नागपूर)	- मो. : ८१४९३९२१३४
प्रा. डॉ. प्रभाकर देसाई (पुणे)	- मो. : ९८८९९०८०२०

■ संपादक मंडळ (Editor Committee)

प्रा. डॉ. सुनिल चंदनशिवे (कोल्हापूर)	- मो. : ९८२२२०९४८९
प्रा. डॉ. सारापुत्र तुपेरे (सोलापूर)	- मो. : ९८२२९८४३१३
प्रा. डॉ. पृथ्वीराज तौर (नांदेड)	- मो. : ७५८८४१२१५३
प्रा. डॉ. तुषार चांदवडकर (नासिक)	- मो. : ९४२२९४३६५२
प्रा. डॉ. बालासाहेब लबडे (रत्नगिरी)	- मो. : ९९२१८४६९९८
प्रा. विनय मडगावकर (गोवा)	- मो. : ८३०८४७६९६४
प्रा. डॉ. संजय कांबळे (कर्नाटक)	- मो. : ९१६४३५८८९
प्रा. डॉ. सुमेध रणवीर (प. बंगल)	- मो. : ७५८५९५०३६५
प्रा. डॉ. ताहिर पठाण (उ. प्रदेश)	- मो. : ९९२२०२६६९८
प्रा. डॉ. अरुण कुलकर्णी (तेलंगणा)	- मो. : ८१२१७४७५४४

रंगनाथ गबाजी पठारे (जन्म : जवळे-संगमनेर तालुका, जुलै २०, १९५०) हे मराठी कथालेखक, कादंबरीकार आणि समीक्षक आहेत.

* कथारचनेच्या विविध शक्यतांशी खेळणे हा रंगनाथ पठारे यांचा स्वभाव आहे. मराठीत खूप कमी लेखकांनी कथेच्या रचनेच्या अंगाने तिच्याशी संवाद साधल्याचे दिसते. कथा म्हणजे एक सत्त्वशोध आणि समकालीन वास्तवाता दिलेली तीव्र प्रतिक्रिया, किंवा स्वतःत चाललेली जीवघेणी घालमेल असते. रंगनाथ पठारे यांच्या प्रत्येक कथेत ही घालमेल प्रत्ययाता येते. ही घालमेल वाचकाला खूप आत आत आवर्तात घेऊन जाते. ते मराठी लघुकथेला कथेच्या मूळ हा प्रकार आकळणे थोडे कठीणच. पण पन्नास वर्षांनंतर जो वाचक 'शंखातील माणूस' या संग्रहातील त्र्यगांधीजी अकरा सप्टेंबर २००१' ही गोष्ट वाचेल तेव्हा या लेखकाच्या असाधारण प्रतिभासक्तीची प्रगल्भता जाणवू शकेल. रंगनाथ पठारे यांनी मौखिक परंपरेतील ज्ञानसंक्रमणाचे साधन म्हणून निर्मित झालेल्या कथापरंपरेस पचवून इथल्या मातीच्या कथा रचल्या आहेत

* जीवन : त्यांचा जन्म जुलै २०, १९५० रोजी जवळे नावाच्या गावी झाला. त्यांचे आई-वडील पुण्याजवळ कोथरूड या गावी रहात. दुसऱ्या महायुद्धात लढून आलेले त्यांचे वडील ट्रक चालवत असत. वयाच्या सोळाब्या वर्षापर्यंत रंगनाथ पठारे गावी राहिले, तिथेच मॅट्रिक झाले. नंतर शिक्षणासाठी चार वर्षे नगरला, तीन वर्षे पुण्यात आणि त्यांची त्यांनंतरचे त्यांचे वास्तव्य संगमनेरात आहे. (२०१४) ते संगमनेरच्या संगमनेर महाविद्यालयात भौतिकशास्त्राचे ३७ वर्षे प्राध्यापक होते. विभागप्रमुख म्हणून ते निवृत्त झाले..

* रंगनाथ पठारे यांचे प्रकाशित साहित्य

- अनुभव विकणे आहे (कथासंग्रह -१९८३)
- आजची कादंबरी नोंदी आणि निरीक्षणे (वैचारिक)
- आस्थेचे प्रश्न (निबंध माला -जुलै २०००)
- ईश्वर मृतात्म्यास शांती देवो! (कथासंग्रह -मे १९९६)
- एका आरंभाचे प्रास्ताविक (लेखसंग्रह)
- कवीचे अखेरचे दिवस आणि निरागस झेंदिरा (अनुवादित)

परिचय

- कादंबरी आणि लोकशाही (ललित, अनुवादित -जुलै २०००; मूळ हिंदी लेखक - मॅनेजर पाण्डेय)
- कुंठेचा लोलक
- कोभालगातचा प्रवास (निवडक रंगनाथ पठारे)
- गाभाच्यातील प्रकाश
- गाभाच्यातील प्रकाश (कथासंग्रह -१९९८)
- चक्रव्यूह (कादंबरी -१९८९)
- चित्रमय चतकोर (दीर्घकथा संग्रह -जुलै २०००)
- चोषक फलोद्यान (कादंबरी)
- छत्तीसगड नियोगीचे आंदोलन आणि सद्यःस्थिती (प्रबंध, सहलेखिका सुमती लांडे)
- जागतिकीकरण आणि देशीवाद (वैचारिक)
- टोकदार सावलीचे वर्तमान (कादंबरी)
- ताप्रपट (कादंबरी -१९९४)
- तीव्र कोमल दुःखाचे प्रकरण (कथासंग्रह -जुलै २०००)
- दुःखाचे श्वापद (कादंबरी -जानेवारी १९९५)
- दिवे गेलेले दिवस (कादंबरी -जुलै २०००)
- नामुष्कीचे स्वगत (कादंबरी -मार्च १९९९)
- प्रत्यय आणि व्यत्यय (मुलाखतसंग्रह - सहलेखक : दिलीप चित्रे)
- प्रश्नांकित विशेष (निबंध)
- भर चौकातील अरण्यरुदन - सुनीलच्या कहाणीतून घडणारे भेदक समाजदर्शन आणि सुनीलने लिहिलेल्या मळाप्पाच्या कहाणीतून होणारे नाट्यमय समाजदर्शन.
- मला माहीत असलेले शरद पवार (व्यक्तिचित्रण - रंगनाथ पठारेसहित १० लेखक)
- रथ (कादंबरी -१९८४)
- शंखातला माणूस (कथासंग्रह)
- सत्त्वाची भाषा (लेखसंग्रह -जानेवारी १९९७)
- स्पष्टवर्तेपणाचे प्रयोग (कथासंग्रह -१९९२)
- हारण (कादंबरी -१९९०)

* पुरस्कार आणि सन्मान

- महाराष्ट्र साहित्य परिषदेचा मसाप सन्मान - २०१५
- साहित्य अकादमी पुरस्कार १९९९ - 'ताप्रपट'साठी.
- ४-५ नोव्हेंबर २०१७ या कालावधीत अहमदनगर येथे झालेल्या विभागीय साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद.

अं | त | इं | न

* संपादकीय (मनोगत)	प्रा. डॉ. शैलेश त्रिभुवन (पुणे).....	०२
२. आस्थेच्या प्रश्नांचा धांडोळा	प्रा. डॉ. अरुण ठोके (नाशिक).....	०४
३. स्त्री-पुरुष प्रतिमाभंजनाचा कॅलिडोस्कोपः हारण	प्रा. डॉ. संजय नगरकर (पुणे).....	०८
४. एका आरंभाचे प्रास्ताविक	प्रा. डॉ. राजेंद्र सलालकर (अहमदनगर) ...	११
५. दुःखाचे श्वापद - रंगनाथ पठारे एक मानसशास्त्रीय आकलन	प्रा. डॉ. बाळासाहेब लबडे (रत्नागिरी) ...	२७
६. टोकदार सावलीचे वर्तमान : एक आकलन	प्रा. डॉ. वैशाली भालसिंग (अहमदनगर) ...	३०
७. मराठी काढंबरीच्या कक्षा विस्तारणारे चोषक फलोद्घान	प्रा. विजय चोरमारे (मुंबई)	४१
८. 'समाज संस्कृती'तील फोलपणा मांडणारा कथा लेखक रंगनाथ पठारे	प्रा. डॉ. कैलास कळकटे (शाहापूर)	४३
९. 'दिवे गेलेले दिवस' समकालीन राजकीय घडामोर्डींचे व्यामिश्र चित्रण	प्रा. डॉ. सतीश कामत (सिंधुदुर्ग).....	४६
१०. रंगनाथ पठारे यांच्या साहित्यातील तत्त्वविचार	प्रा. डॉ. बाळकृष्ण लळीत (पुणे)	४८
११. उदाहरणार्थ नामुष्कीचे स्वगत : पठारी शैली	प्रा. डॉ. संजय बोरुडे (अहमदनगर)	५४
१२. सातपाटील कुलवृत्तांतः स्त्रीत्वाची महती सांगणारी पुरुषार्थाची गाथा!	प्रा. प्रतिक पुरी (पुणे)	५९
१३. भर चौकातील अरण्यरूदन	प्रा. डॉ. राजेंद्र सलालकर (अहमदनगर) ...	७४

आस्थेच्या प्रश्नांचा
धांडोळा

प्रा. डॉ. अरुण ठोके
मराठी विभाग प्रमुख
के. के. वाघ कला,
वाणिज्य, विज्ञान आणि
संगणक महाविद्यालय
चांदोरी, ता. निफाड,
जि. नाशिक

दूरभाष : ११७५१६४७९९

आस्थेचे प्रश्न
रंगनाथ पठारे
शब्दालय प्रकाशन,
श्रीरामपूर
प्रकाशन वर्ष - २०००
पृष्ठ संख्या - २०१
किंमत - १७५

प्रास्ताविक: रंगनाथ पठारे यांनी केलेले समीक्षात्मक लेखन 'सत्त्वाची भाषा', 'आस्थेचे प्रश्न' व 'जागतिकीकरण आणि देशीवाद' या ग्रंथांतून प्रसिद्ध झालेले आहे. रंगनाथ पठारे हे मूलतः सृजनात्मक लेखन करतात. मराठी कथा व कादंबरी या दोन वाङ्मयप्रकारांतील त्यांचे योगदान सर्वश्रूत आहे. विशेषत: कादंबरी या वाङ्मयप्रकारात त्यांनी केलेले प्रयोग मराठी कादंबरीच्या व्यापीचा अवकाश वाढविणारे आहेत. त्यांनी केलेल्या समीक्षात्मक लेखनाला तत्कालीन कारणांबरोबरच समकालीन सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक व वैज्ञानिक घटितांचेही संदर्भ प्राप्त झालेले आहेत. पठारेंच्या 'आस्थेचे प्रश्न' या समीक्षा ग्रंथात खालील विषयांवर भाष्य करण्यात आलेले आहे.

आपली वाङ्मय परंपरा, वाङ्मयीन संस्कृती, स्वातंत्र्योत्तर मराठी साहित्यातील नवे प्रवाह, जागतिक साहित्याच्या तुलनेत समकालीन मराठी साहित्य, कला यातील उद्याच्या दिशा यांसारख्या विषयांवर स्वतंत्र मते व्यक्त करून पठारे स्वतःचे मराठी साहित्यविषयक आकलन मांडतात. वाङ्मयीन संस्कृती संपूर्ण होण्यासाठी समाजस्थितीसुद्धा महत्वाची भूमिका निभावते याबाबतची निरीक्षणे 'लेखक आणि समाज', 'अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा प्रश्न', 'आपले स्वातंत्र्य टिकेल? होय, टिकेल'या लेखांतून नोंदविण्यात आलेली आहेत. 'मराठी कादंबरीचे भवितव्य', 'निर्मितीची गोष्ट दुःखाचे श्वापदच्या निमित्ताने' या दोन लेखांतून कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराबाबतचा पठारेंचा दृष्टीकोन समजतो. पुरुषार्थ, प्रेमभाव व संस्कारनीती या स्वतंत्र प्रकरणांतून पठारे साहित्याच्या अनुकूल मूल्यात्मक विचारांची मांडणी करतात. प्रस्तुत लेखनविशेष शोधून त्यांची नोंद घेणे, त्यांनी नोंदविलेल्या साहित्याविषयीच्या निरीक्षणांची मुल्यात्मकता स्पष्ट करणे हा या शोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

पठारेंचा समीक्षा विषयक दृष्टीकोन: वर्तमान मराठी साहित्यातील आकलनासाठी मागील पिढीतील समीक्षकांकडून होणाऱ्या भाष्याला मर्यादा असू शकतात. प्रत्येक काळातील जोरकस साहित्य-प्रवाहांच्या नेटक्या आकलन, आस्वाद व विश्लेषणासाठी एकाच काळातील तरुण लेखक-समीक्षकांचे असणे वाङ्मयप्रवाहाला उपकारक ठरते. यासाठी सर्जनशील लेखकांनी तरी समीक्षा लिहिणे ही आपली जबाबदारी मानली पाहिजे. सृजनाच्या प्रक्रियेतील अनेक जागांचा व क्रिया-प्रतिक्रियांचा अस्सल अनुभव असलेला लेखक समीक्षेला महत्वाचे परिमाण देवू शकतो आणि तो त्याच्या पिढीचा डोळस प्रवक्ताही होऊ शकतो.' पठारेंचा हा विचार वर्तमानातील सर्जनशील साहित्य निर्मिती करण्याच्या लेखक-कर्वीना समीक्षात्मक लेखन करण्याची प्रेरणा देतो. प्रत्येक काळातील नवनवोन्मेश प्रकट करण्याच्या साहित्यकृतींच्या काही लेखकांची ही ओरड असते की, आमच्या साहित्याचा अन्वयार्थ नेटकेपणाने लावला गेला नाही किंवा उशिराने दाखल झाली. समीक्षात्मक व्यवहाराचा 'दिरंगाई' हा दोष घालविण्यासाठी पठारेंनी सुचविलेला उपाय उपयुक्त ठरतो. दुसरी बाब म्हणजे प्रस्थापित व्यवस्थेतील राजकारणात प्रौढ समीक्षक सहभागी झाले तर वर्तमान लेखक-कर्वीच्या साहित्यकृतींकडे हेतुपूर्वक दुर्लक्ष केले जाते, किंवा त्यांना अनुल्लेखाने अव्हेरले

जाते. अशा वेळी तरुण लेखक व तरुण समीक्षक एकाच काळात असणे वाड्मयव्यवहार समृद्ध होण्यासाठी परस्परपूरक ठरतात. यादृष्टीने बा. सी. मर्ढेकर, भालचंद्र नेमाडे, दि. पु. चित्रे, विलास सारंग, आनंद यादव, नागनाथ कोतापल्ले, यशवंत मनोहर, चंद्रकांत पाटील, रंगनाथ पठारे, राजन गवस, श्रीधर तिळवे आदी सर्जनशील लेखक-समीक्षकांची यादी तयार करता येईल. ज्यांनी सर्जनशील लेखनाबरोबरच समीक्षात्मक लेखन करून वाड्मय व्यवहाराला परिपुष्ट केले.

गेल्या पन्नास वर्षांत विविध जातीधर्मातून व वेगवेगळ्या सामाजिक स्तरांतून लेखक-कवी पुढे आलेत. त्या तुलनेत नवीन समीक्षक नव्या तडफेने पुढे आलेले नाहीत. भाषा विषयांचे अध्यापन करणारे प्राध्यापकच मोठ्या प्रमाणात समीक्षालेखन करीत आहेत आणि त्यांनाच समीक्षक म्हणून प्रतिष्ठा प्राप्त झालेली आहे. हे चित्र बदलण्याची अपेक्षा पठारेनी व्यक्त केलेली आहे. यासाठी अपारंपरिक क्षेत्रातून उदा. समाजविज्ञानाचे अभ्यासक, मानसोपचार तज्ज्ञ, विज्ञानाचे अभ्यासक, नितीशास्त्र, न्याय व कायद्याचे अभ्यासक, चित्रकार, शिल्पकार, संगीतकार या सगळ्यांनी साहित्यासंबंधी त्यांना काय म्हणायचे ते आपल्या भाषेत म्हटले पाहिजे. हे लोक प्रगल्भ वाचक असतात. त्यांना प्रत्येकी वेगळ्या उजेडात साहित्यातले सत्त्व दिसत असते. अशा लोकांनी लिहिले तर समीक्षेचे व एकूण साहित्याचे भले होण्याचा दाट संभव आहे^३ पठारेच्या अपेक्षेनुरूप अनुकूल विचार करायचा झाला तर मराठी व इंग्रजी विषयाचे अध्यापन करीत असलेल्या प्राध्यापकांनी 'समीक्षक' म्हणून स्वतःला प्रतिष्ठित करवून घेणे, चर्चासत्रे व कार्यशाळांत तज्ज्ञ म्हणून स्वतः सहभागी होण्याऐवजी वाचक-श्रोता म्हणून सहभागी व्हावे. पठारेनी उपरोक्त सांगितलेल्या विविध क्षेत्रांतील तज्ज्ञांना तज्ज्ञ म्हणून बोलावण्यासाठी 'जागा' उपलब्ध करून देणे हा एक उत्तम उपाय आहे. एरवी चर्चासत्रे व कार्यशाळांमध्ये होणाऱ्या काथ्या कुटाविषयीच्या दर्जाबाबत सर्वांना कल्पना आहे. वरीलप्रमाणे केले तर नवीन काही साध्य होईल. चर्चासत्रे व कार्यशाळांविषयी भुजंग मेश्राम व अरुण काळे यांनी लिहिलेल्या कवितांतून उडवलेली टर जिज्ञासूनी मुळातून वाचण्यासारखी आहे. दुसरी बाब म्हणजे अशा अपारंपरिक क्षेत्रातील तज्ज्ञांना

समीक्षात्मक लेखन धोरेत सामावून घेणे आवश्यक आहे. यासाठी नियतकालिके चालविणारे संपादक उदाहरणार्थ, मंगेश नारायणराव काळे यांनी संपादित केलेल्या 'खेळ' या अनियतकालिकातून व स्वानंद बेदरकर यांच्या 'शब्दमल्हार' या मासिकातून पठारेना अपेक्षित असलेली समीक्षा छापली जात आहे आणि या अंकांचे संपादक भाषा विषयाचे प्राध्यापक नाहीत. याखेरीज प्राध्यापक संपादक असलेल्या काही नियतकालिकांचा सन्माननीय अपवाद असू शकतो.

थोडक्यात मराठी समीक्षा ही एककेंद्री (भाषा विषयाच्या प्राध्यापकांपुरती) न राहता ती बहुकेंद्री व्हावी, यासाठी तरुण समीक्षकांनी देशी-विदेशी तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास करावा, तटस्थवृत्तीने व गांभीर्याने वाड्मय व्यवहाराचे आकलन मांडावे, म्हणजे मराठी साहित्य-समीक्षा व्यवहाराला काही नवे, खास परिमाण प्राप्त होईल. यादृष्टीने रंगनाथ पठारेनी 'जागतिकीकरण आणि देशीवाद' या छोट्या पुस्तिकेतून मांडलेले विचार जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे आपल्या भाषा-समाज-साहित्य-संस्कृती संदर्भातील अनेक प्रश्नांची नेटकी उकल करणारे आहेत. या अर्थाने पठारेनी सर्जनशील लेखक व समीक्षक म्हणून बजावलेली भूमिका त्यांच्या समीक्षा लेखनातील अपेक्षांना सुसंगतच आहे.

वाड्मयीन परंपरा व संस्कृतीविषयीची भूमिका:

वाड्मयीन परंपरेविषयी विचार मांडताना पठारे गद्य व पद्य वाड्मयाच्या सशक्त अविष्कारांचे संदर्भ नोंदवतात. त्यांनी मराठी वाड्मयाच्या इतिहासातील वेधक टप्प्यांना अधोरेखित करताना वारकरी संत कर्वींचे काव्य व महानुभाव गद्य ही 'पहिली परंपरा' तर अब्बल इंग्रजी कालखंडातील वाड्मय निर्मितीला 'दुसरी परंपरा' मानलेली आहे. पहिल्या परंपरेविषयी म्हणजेच वारकरी संतकर्वींच्या कवितांविषयी, महानुभाव गद्याविषयीचे भाष्य करताना पठारे या लेखनाच्या परंपरा तत्कालीन सामाजिक वास्तवात व लेखकाच्या वर्तमानात असल्याचे नमूद करतात. किंबहुना लेखनाचे सामाजिक वास्तवाशी स्वाभाविक नाते असते. मराठी गद्य-पद्याचे 'सामाजिक वास्तव' हेच प्राणतत्त्व आहे आणि त्याची अतिशय सशक्त परंपरा आपल्या भाषिक संस्कृतीला लाभलेली आहे, अशी भूमिका मांडतात. दुसऱ्या परंपरेत सामाजिक वास्तवाच्या मूल्याकडे दुर्लक्ष

झाल्याने वाइमयीन संस्कृतीची प्रचंड हानी झाली. ती भरून काढण्याचे काम साठोत्तरी साहित्य व दलित साहित्याच्या चळवळीने केले. साठोत्तरी साहित्यिकांनी आरंभीच्या सशक्त परंपरेशी नाते जुळवून घेतल्यामुळे सामाजिक वास्तवाच्या चित्रणाला वाइमयीन मूल्याचा दर्जा पुन्हा प्राप्त झाला. वाइमय इतिहासात अव्हेर झालेल्या साने गुरुजींच्या लेखनाचे वेगळेपण व मोठेपण नेमाडेंनी आवर्जून सांगितले. पठारे नेमाडेंच्या भूमिकेचे खंदे समर्थक आहेत. 'टीकास्वयंवर' मध्ये नेमाडेंनी संतकवी नामदेवांच्या ज्या नेतृत्व, कर्तृत्वगुणांची व वाइमयीन-सांस्कृतिक योगदानाची चर्चा केली आहे त्याला सुसंगत भूमिका पठारेंच्या वाइमयीन परंपराविषयीच्या आकलनात असल्याचे दिसून येते. अठरापगड जारीतील संतांच्या कवितेचे महत्त्वही पठारे विषद करतात. म्हाईभट, नामदेव, एकनाथ, ज्ञानेश्वर, तुकाराम, रामदास आदि संतांची कविता, बखर वाइमय, पेशवाईतील शाहिरी काव्य अशा सर्वसमावेशक देशी परंपरेला ते 'पहिली परंपरा' मानतात. या काळात श्रेष्ठ साहित्याची निर्मिती झाल्याचे निरीक्षण मांडतात.

पठारे अब्बल इंग्रजी कालखंडातील साहित्याला दुसरी परंपरा मानतात. या काळातील प्रमुख निबंधकार विष्णुशास्त्री चिपकूणकर, बाळशास्त्री जांभेकर, गोपाळ हरी देशमुख, विष्णुबुवा ब्रह्मचारी व महात्मा जोतीबा फुले यांच्या वाइमयीन योगदानाचे मूल्यमापन करताना म. फुलेंच्या लेखनावर झालेल्या प्रतिकूल टीकेचा समाचार घेतला. वाइमयीन इतिहासात ज्यांना मोठे लेखक मानले गेले त्यांच्या लेखनाच्या मर्यादा व त्यांची सामाजिक वास्तवाशी असलेली विसंगत भूमिका यावर नेमकेपणाने बोट ठेवण्यात आलेले आहे. उदाहरणार्थ, ना. सी. फडकेंच्या कांदंबरी चित्रणातील एका मोर्चाचे चित्रण करण्यासाठी फडकेंनी गाडीत बसून सिगारेट ओढत सुरक्षितपणे मोर्चा पाहून घेऊन त्याचा वापर कांदंबरीतील चित्रणासाठी केला. साहित्यातील चित्रणाला जिवंतपणा येण्यासाठी साहित्यनिर्मिती आणि अनुभव यांच्या नात्याविषयी फक्त 'वापरणे' अशा पद्धतीची धारणा असेल, कोणत्याही प्रकारे बुडून बुचकाळून निघणे नसेल तसेच जगणे आणि लिहिणे यात विसंगती असेल तर दुसरे काय होणार? ^३ असाप्रश्न

उपस्थित करून पठारे लेखकाच्या समाजाभिमुखतेची आवश्यकता प्रतिपादित करतात. तसेच अब्बल इंग्रजी कालखंडात बहुजन लेखकांना जातीय राजकारणाचा सामना करावा लागला याची सोदाहरण चर्चा पठारेंनी केलेली आहे.

'सत्यकथा' मासिकाने निर्माण केलेल्या वाइमयीन दबद्यातून कलावादी भूमिका जोरकस बनत गेली. यातून लघुकथा संस्कृती विकसित झाली. सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करण्याची प्रवृत्ती परीघावर ढकलली गेली. यामुळे आपल्या वाइमय परंपरेत चुकीचे मानदंड प्रस्थापित झाल्याचे निरीक्षण पठारे नोंदवितात. या काळात मुख्य प्रवाहात मान्यता मिळवण्यासाठी अनेक लेखकांनी साहित्यनिर्मितीबाबत केलेल्या तडजोडी, त्यातून झालेली हानी याविषयी पठारेंनी भाष्य केलेले आहे.

लघुनियतकालिकांच्या चळवळीतून पुढे आलेल्या अशोक शहाणे, भालचंद्र नेमाडे, दिलीप चित्रे, अरुण कोल्हटकर, राजाढाले, सतीश काळसेकर, नामदेव ढसाळ, तुळशी परब, मनोहर ओक व बाबुराव बागुल आदि लेखकांनी चुकीच्या मानदंडातून उभ्या राहिलेल्या प्रस्थापित वाइमय व्यवस्थेचा जोरदार निषेध नोंदवला. चित्रे, नेमाडे, बागुल, ढसाळ, भाऊ पाढ्ये यासारख्या लेखकांनी श्रेष्ठ दर्जाच्या साहित्यकृती लिहिल्या. समाजाच्या विविध थरांतून आलेल्या या लोकांनी वाइमयीन परंपरेची पुनर्मांडणी केली. लेखकाच्या युगकल्पनेची संकल्पना रद्दबातल ठरवली. एकाच वेळी अनेक लेखक कवी आपल्या काळाचे प्रतिनिधित्व करतात म्हणून एककेंद्रीवाइमय परंपरेएवजी बहुकेंद्रीवाइमय परंपरा जी पहिल्या परंपरेत होती तशीच परंपरा पुनर्स्थापित करण्याचे काम साठोत्तरी पिढीतील लेखक-कर्वांनी केले.

मराठी भाषेविषयीच्या चिंतेच्या प्रश्नांची वासलात लावताना पठारे मराठीतील बोलींचा साहित्य निर्मितीतील वाढलेला वापर, ग्रामीण संस्कृतीतून पुढे आलेल्या लेखकांच्या साहित्यकृतींचा हवाला देतात. आजवर खेडूतांनीच मराठी भाषा संवर्धित केली आहे, असे इरावती कर्वेचे निरीक्षण असल्याचे पठारे म्हणतात. आजच्या काळातील लेखकांनी आपल्या आस्थेचा अवकाश व्यापक करावा. आपले कुतूहल

पान नं. ७ वरुन किती मशागत केलेली असते याचे सोदाहरण विवेचन केलेले आहे. तसेच 'पुरुपार्थ', 'प्रेमभाव' व 'संस्कारनीती' या सामाजिक मूल्यांची समकालीन परिप्रेक्षातून चर्चा केलेली आहे. या मूल्यांना वाढऱ्य मुल्यांचा दर्जा द्यायला हवा असे म्हणता येते.

समारोप: मराठी भाषा व व्यक्तीस्वातंत्र्य कालीघात टिकून राहील. अभिव्यक्तीस्वातंत्र्याचा प्रश्न निर्माण झाला तर लेखक-कवी व वाढऱ्यव्यवहाराशी संवर्धित सर्वांनीच संघटितरित्या विरोध केला पाहिजे. आजच्या

लेखकाला श्रेष्ठ साहित्य परंपरा लाभलेली आहे. वर्तमानातील आक्षानांना मर्वयमायेशक दृष्टीने सामोरे गेले तर मराठीत श्रेष्ठ दर्जाची काढवरी तिहिली जाईल. अन्य कलांतील सूज वाचकांना साहित्याची सर्वांका करण्यासाठी 'जागा' उपलब्ध करून द्यावी. 'मामाजिक वास्तव' हे साहित्याचे प्राणतत्व याहिले पाहिजे, अर्णा विचारनीजे असलेली पठारंची सर्वांकात्पक भूमिका साहित्याप्रती असलेल्या आस्थेचे द्यांतक आहे.

संदर्भ: १) पठरे रंगनाथ, आस्थेचे प्रश्न, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर, प. आ. २०००, पृ. ६६ २) उ. नि. पृ. ६६ ३) तत्रैव, पृ. १७ ४) तत्रैव, पृ. ४७

— आंकटोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१९ | १० —